

FENİKE MİTİ VE FENİKECİLİK
LÜBNAN DÜŞÜNCESİNİN TEMELLERİ
MEHMET FAHRİ DANIŞ

VakıfBank Kùltür Yayınları: 0283
Tarih: 078

FENİKE MİTİ VE FENİKECİLİK
LÜBNAN DÜŞÜNCESİNİN TEMELLERİ
MEHMET FAHRİ DANIŞ

Yayın Danışmanı
Ekrem Demirli

Proje Editörü
Ömer Uzunagaç

Kitap Editörü
Ali Utku

Kapak Görseli ve Sayfa Uygulama
Faruk Özcan

Son Okuma
Ali Kılıç

VakıfBank Kùltür Yayınları

İnkılap Mahallesi
Dr. Adnan Büyükdeniz Caddesi
No:7/A1 – Kat 13
Ümraniye 34768 İstanbul
Telefon: 0 216 285 9571
www.vbky.com.tr - info@vbky.com.tr
Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2024

ISBN 978-625-6647-10-7

Kitabın tüm yayın hakları VakıfBank Kùltür Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Baskı

İmak Ofset Basım Yayın A.Ş.
Akçaburgaz Mh. 137. Sk. No:12
34522 Esenyurt / İstanbul / Türkiye
Tel: +90 444 62 18
Sertifika No: 71320

1. Baskı: Mart 2024

FENİKE MİTİ
VE
FENİKECİLİK

LÜBNAN DÜŞÜNCESİNİN TEMELLERİ

MEHMET FAHRİ DANIŞ

MEHMET FAHRİ DANIŞ

1993 yılında İstanbul'da dünyaya geldi. Lisans eğitimi İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümünde 2015 yılında, yüksek lisans eğitimi ise Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Ana Bilim Dalında, "Lübnan'da Ulusun İnşası: 1920-1975 Arası Dönemde Uluslaşma Süreci" adlı teziyle 2017 yılında tamamlandı. 2022 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümünde "Fenike Miti, Fenikecilik ve Lübnan Düşüncesinin Temelleri" başlıklı teziyle doktora derecesini elde etti. Hâlen Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. Ortadoğu'da milliyetçi düşüncenin gelişimi, Suriye, Lübnan, Arap milliyetçilikleri; Türkiye'de Anadolucu hareket ve teorik milliyetçilik, kimlik konuları üzerine çalışmalarını sürdürmektedir. Yazarın Yasin Atlıoğlu'yla birlikte editörlüğünü üstlendiği *Lübnan: Kimlik, Toplum ve Siyaset* (2021) adlı bir kitap çalışması bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Teşekkür	7
Önsöz	11

GİRİŞ

TEORİK VE TARİHSEL BAĞLAM

Teorik Bağlam	17
Temsil	22
Temsil ve Göstergebilim	23
Temsil ve Foucault	26
Revize Edilmiş Bir <i>Şarkiyatçılık</i> Yaklaşımı	30
<i>Şarkiyatçılık</i> 'ı Temel Almak	30
<i>Şarkiyatçılık</i> 'ı Eleştirmek	34
Said, Foucault ve <i>Şarkiyatçılık</i> 'ın Postyapısalcı Temelleri	40
“Söylemsellik Kurucuları”	45
Kültür	49
Milli Kültürün Kodlanması	53
Kurucu-Mit	59
Dil(-in standartlaştırılması), Tarih(-in yazımı), Coğrafya(-nın tahayyülü)	64
Tarihsel Bağlam	70
Çatışan Milliyetçilikler, Bölünmüş Aidiyetler	75
Ortadoğu’da Toprağa Bağlı Milliyetçiliklerin Dinamikleri	82
“Lübnan İstisnacılığı”	90

1

TEMSİLİN OLUŞUMU: FENİKE MİTİNİN AVRUPA'DAKİ TEMELLERİ

Erken Dönem Avrupa’sında Fenike Algısı	100
Antik Yunan, İbrânî ve Roma Kaynakları	101
Orta Çağ Avrupa’sında Erken <i>Şarkiyatçılar</i>	112
<i>Şarkiyatçı</i> Katkı ve Söylemsel Alanın Oluşumu	122
Fenikelilerle İlgilenen <i>Şarkiyatçılar/Gezginler</i>	123
Mısır Seferi, Volney, Sacy ve <i>Description De L'Égypte</i>	130
19. Yüzyıl Romantik <i>Şarkiyatçıları</i> ve Lübnan Tahayyülleri	137
Söylemsel Alanın Oluşumu ve Dört Fransız	153
Ernest Renan: Söylemin Antropolojisi	154

Élisée Reclus: Söylemin Coğrafyası	164
Victor Bérard: Söylemin Mitolojisi	171
Maurice Barrès: Söylemin Siyaseti	174

2

TEMSİLİN SAHİPLENİLİŞİ: FENİKE MİTİNİN LÜBNAN'A DÖNÜŞÜ

Mârûnî Kilisesi'nin Kimlik Arayışı ve Fenikeliler	185
İçerideki Dışarıdakiler: Misyoner Okullarının Fenike Mitine Katkısı	204
Cizvitler ve St. Joseph Üniversitesi	206
Protestanlar ve Suriye Protestan Koleji	218
Lübnancı Diaspora: Paris, Kahire, New York Hattı	227
Paris	229
Kahire	238
New York	242

3

KÜLTÜRÜN KODLANMASI: MANDA DÖNEMİ LÜBNANINDA FENİKE MİTİNİN KULLANIMI

Lübnan'da Fransız Varlığının Temellendirilmesi	251
Fransız Kolonyalizminin Teorisi ve Pratiği	259
Teori: Söylemden Pratiğe, Temsilden Kültüre	261
Pratik: Diploması, Sınırların Çizilmesi ve İdari Düzenlemeler	267
Kültürel Kodlama Politikaları	279
Eğitim, Okullar ve Resmi Tarih yazımı	284
Arkeoloji ve Müzecilik	294
“Geleneğin İcadı”	299
Genç Fenikeliler	310
Korm, Şihâ ve <i>La Revue Phénicienne</i>	312
Dilin Standartlaştırılması ve Aykırı Bir Fenikeci: Said Akl	325
Sonuç	331
Ekler	335
Kaynakça	363
Dizin	403

TEŞEKKÜR

Bu kitap, Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde tamamladığım ve 2022 yılının yaz aylarında savunduğum doktora tez çalışmama dayanıyor. Çalışmanın hazırlanışı sürecinde, beni bir danışmanın aktarabileceği her türlü tecrübeden, yardımdan ve anlayıştan hiçbir zaman mahrum bırakmayan çok sevgili hocam Esra Danacıoğlu'na teşekkür ederim. Yapmaya çalıştığım mesleği seçmemi ve sevmemi sağlayan, nasıl iyi bir akademisyen olunacağını bana her defasında gösteren, beni Lübnan'la ve Feyruz'la tanıştıran, üzerimde daha sayamayacağım tonlarca emeği olan çok değerli hocam Namık Sinan Turan'a borcumu ödemem mümkün değil. Bütün bir tez izleme sürecinde çalışmamı özenle okuyan, fikirlerini ve önerilerini bana yorulmadan aktaran çok sevgili hocalarım Mehmet Akif Okur'a ve Cengiz Çağla'ya teşekkür ederim. Ayrıca çalışmamı okumuş ve değerlendirmiş olmalarını büyük bir şans olarak gördüğüm çok değerli hocalarım Adil Baktıya ile Elçin Macar'a da teşekkürlerimi sunarım. Söylememe bile gerek yok fakat çalışmadaki her türlü biçim veya içerik yanlışından yalnızca ben sorumluyum. Tez jürimdeki hocalarımın katkıları, destekleri ve düzeltmeleri olmaksızın bu çalışma ortaya çıkamazdı.

Fenikecilik gibi, Lübnan için son derece önemli olsa da bölgesel açıdan genelde dikkat edilmeyen, orijinal bir konu üzerinde çalışma fikri, sanıyorum öncelikle lisans eğitimimi sürdürürken Nuray Mert hocanın Ortadoğu Siyasi Tarihi dersinde, ufak bir parantez ya da dipnotta aklıma bir şekilde girdi. Ardından Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsünde yüksek lisans tezimi yazarken, çalışma disiplini ve mükemmeliyetçiliğiyle akademik hayata bakışımı derinden etkileyen danışmanım Selin Bölme hoca ile sohbetlerimizden birinde, Fenikecilik üzerine bir doktora tez çalışması yapılabileceğini –belli belirsiz– kararlaştırmıştım. Doktoraya başladığımda tezimde bu konuyu çalışacağımı biliyordum, literatürde bu meseleyle ilgilinen yabancı yazarlara ulaştım. Bu çalışma boyunca dipnotlarda sık sık karşınıza çıkacak (ve *Reviving Phoenicia* gibi muhteşem bir kitabın sahibi) Asher Kaufman, (son Fenikecilerden) Frank Salameh, Fruma Zachs ve Edward Falk gibi araştırmacılar, sorularıma her defasında hoşgörüsüyle cevap verip özellikle yararlanabileceğim kaynaklar konusunda beni yönlendirdiler. Fenikecilik ve istisnai Lübnan düşüncesi üzerine onların mümkün kıldıkları bir “söylemsel saha”da bu çalışma, ufacık da olsa literatüre katkıda bulunduysa, bu

benim için büyük bir övünç kaynağı olur. Ek olarak tez çalışmam devam ederken Türkçe literatürde Lübnan çalışmaları konusunda en önde gelen isimlerden biri, çok sevgili hocam Yasin Atlıoğlu ile birlikte editörlüğünü üstlendiğimiz “Lübnan: Kimlik, Toplum ve Siyaset” başlıklı kitabımız yayımlandı. Bu çalışmada birbirinden değerli araştırmacıların Lübnan’la ilgili yazılarını birinci elden okuyabilmek benim için büyük bir şanstı ve kuşkusuz, bir yandan hazırlamakta olduğum bu tezin kapsamını ve ufkunu da kat kat geliştirdi.

İngilizce ve Fransızca kaynaklardan yaptığım çevirilerde desteklerini esirgemenen sevgili dostlarım Batuhan Takış’a ve Amadou Togola’ya ne kadar teşekkür etsem azdır. Özellikle Lübnan milli marşını çözümlerken fark etmemin imkânsız olduğu noktaları yakalayan, çalışmada Arapça ile ilgili her türlü sorularımı yanıtlayan, hatırlamamın mümkün olmadığı kadar orijinal fikirle tezimi destekleyen ve belki de en önemlisi, tezi yazdığım süre boyunca aynı çalışma mekânını benimle paylaşıp bana “katlanma” nezaketini gösteren çok sevgili arkadaşım Hulusi Ertuğrul Umudum’a teşekkürü bir borç bilirim. Tezin yazılması sürecinde, bir çalışma arkadaşının gösterebileceği her türlü desteği gösteren meslektaşlarıma ama en çok sevgili ağabeyim Murat Kurun’a, Recep Kemal Kuzu’ya ve Bekir Emre Aşkın’a teşekkür ederim. Erzurum gibi küçük, soğuk ve “rutin” bir şehrin illa da “sıkıcı” olmak zorunda olmadığını bana hatırlatan, akademiye olan inancımı tazeleyen ve istisnasız her sohbetimizde aklımda yeni şimşekler çaktıran çok değerli hocam, ağabeyim, aynı zamanda bu kitabın editörü Ali Utku’ya tezi okuduğu ve eleştirilerini esirgemediği için ne kadar teşekkür etsem azdır.

Edeceğim teşekkürlerin ve asla ödeyemeyeceğim borçların en büyüğüne sahip olan ailem, zaman zaman ucu belirsiz gözüken ve umutsuzluğa kapıldığım anlarla dolu bütün bir eğitim hayatım boyunca benden maddi-manevi desteklerini asla esirgemediler. Anneme, babama ve kardeşime olan borçlarımı ödemem mümkün değil. Son olarak ama belki de en önemlisi olarak; tezim devam ederken hayatını benimle birleştiren, aynı hayatı, evi, aynı mutlulukları ve aynı sıkıntıları benimle paylaşan, en hafif tabiriyle “çekilmez” olduğum her an alabildiğine sabırlı bir şekilde bana anlayışla yaklaşan çok sevgili eşim Çağla’ya tüm kalbimle teşekkür ederim. Eğer bana sunduğu destek ve sonu gelmeyen sohbetlerimiz olmasaydı, bu çalışmayı tamamlayacak gücü kendimde bulamazdım. Ve Eco’ya, çıkmaza düştüğüm her an bana aslında hayatın o kadar da karmaşık olmadığını “mırılayarak” hatırlatan minik dostuma da teşekkürlerimi sunmak zorundayım. Ayrıca adını

anamadığım için özürlerimi iletmem gereken, çalışmama bir şekilde emeği geçmiş tüm arkadaşlarıma da bütün içtenliğimle teşekkür ederim. Son olarak, bu eserin yayımlanma sürecinde emeği geçen tüm VakıfBank Kültür Yayınları çalışanlarına müteşekkirim.

Bu çalışmanın her bir satırında büyüdü sesiyle bana eşlik eden, Lübnan'ın nasıl sevileceğini bana gösteren Feyruz'un anısına... Ve "sedirler ülkesi"nin geçirdiği zor zamanlardan kurtulması, hak ettiği barışı bulması umuduyla...

Erzurum; Aralık, 2023

M. Fahri Daş

ÖNSÖZ

Bu çalışma, Ortadoğu'daki en kendine has kimlik tahayyüllerinden biri olarak Lübnanlık ve onun gayet özgün bir tarzda inşasını konu ediniyor. Modern Lübnan kimliği; Lübnanlıların “istisnai” bir kültüre sahip bulunup Arap ya da Suriyeli olmadıkları ve medeniyete katkıları tarihsel olarak kanıtlanmış Fenikelilerin soyundan geldikleri tezi üzerine inşa edilmiştir. Bu iddiayı ifade eden Fenike miti, büyük oranda Avrupalı isimlerin Fenikeliler ve Lübnanlı Hristiyanlar üzerine yaptıkları çalışmalara dayansa da Fenikecilik, 20. yüzyıl başlarından itibaren yerel Lübnanlıların belirli bir kesimi tarafından sahiplenilmiştir. Bu kitapta, bir milliyetçi hareket olarak Fenikecilik'in ortaya çıkışını, Lübnan (ya da *Grand Liban*) idealinin fikrîsel düzeyde inşa edildiği Şarkiyatçılık ile bağlantılı bir söylemin ve bu söylemin sonucu olarak kristalleşen bir temsilin sonucu olarak ele alıyorum. Avrupa'da, çoğunlukla Fransız Şarkiyatçılar tarafından kurulan, çevresindeki kültürel trendlerden (Araplık, Müslümanlık, Ortadoğululuk) tamamen bağımsız bir “istisnai Lübnan” temsiline önemli parçalarından biri olarak Fenike mitinin, bu Lübnan temsiline beslenen bir milliyetçi harekete, kültürel inşa faaliyetine ve en nihayetinde bir kimlik tahayyülüne evrildiğini ileri sürüyorum. Dolayısıyla bu çalışma, Lübnanlığın kendine has var oluş şeklini tarihsel düzlemde belirli bir yere oturtma iddiasının yanında, milliyetçilik ve kimlik meseleleriyle ilgili alternatif bir kuramsal perspektifi öne çıkartma girişimini de ihtiva ediyor.

Kitabın düzeninden bahsetmek gerekirse, çalışmanın iskeletini oluşturan teorik arka plan, “temsil” ve “kültür” kavramları üzerinden ikili bir güzergâh çerçevesinde şekillenmiştir. Temsil ve onunla bağlantılı olarak söylem kavramlarının, Stuart Hall'un anladığı haliyle kimlik kurucu işlevlerinin öne çıkartılması,¹ Batı-dışı coğrafyalardaki ulusal kimliklerin inşasında sömürgecilik'in ve Batılı entelektüellerin oynadıkları özgün rolü temellendirmek için kullanılabilir. Bu kitapta Edward Said'in *Şarkiyatçılık*'ı, tam olarak böyle bir soruşturmayı yani Garp'ta üretilen Şark temsiline konu edinmesi bağlamında ele alınmış ve mevcut eleştiriler

1. Hall, kültür ve kültürde temellenen kimliğin inşasında söylem ile temsiliyet süreçlerinin üzerinde dururken meseleye semiyotik bir perspektiften yaklaşır. Hall'a göre “Ulusal kültürler, yalnızca kültürel kurumlardan müteşekkil değildirler, aynı zamanda semboller ve temsillerden oluşurlar.” Bkz. Stuart Hall, “Question of Cultural Identity”, *Modernity and Its Futures*, ed. Stuart Hall, David Held ve Tony McGrew, (Cambridge: Polity Press, 1992): 292.

üzerinden çalışma için verimli olabilecek bir Şarkiyatçılık yorumu oluşturulmaya çalışılmıştır. Ardından söylem ve temsil meselelerini tamamlayacak şekilde, söylemin kimlik ve kültürle irtibatı temellendirilmiştir. Bunun anlamı, mevzubahis Lübnan temsilinin millî bir kültür öngörmesi ve bu kültürün hangi süreç etrafında kodlandığının, yani mevcut örüntüler bağlamında yapılandırıldığının soruşturulmasıdır. Bir söylem olarak Fenikeciliğin analizinin hangi kuramsal arka planda inceleneceği sorusu, Hall'un "millet anlatısı"nın belli başlı dinamikleri çerçevesinde cevaplanırken,² kurucu-mit ile milletin dil, tarih ve coğrafya konseptlerinin düzenlenmesi üzerinde durulmuştur. "Giriş" bölümünün ikinci kısmındaysa, çalışmaya tarihsel bir giriş sunacak ve "Lübnan istisnacılığı" olarak adlandırılan fenomeni temellendirecek şekilde, 19. yüzyıl sonlarından 20. yüzyıl başlarına dek geçen süreçte, Bilâdüşşam'daki kimlik algılamaları ve bunları doğuran milliyetçi fikriyatın çeşitliliğinden bahsedilmiştir.

Bu kitabın en temel iddialarından biri; Lübnan fikrinin Şarkiyatçı gelenek içerisindeki belirli isimlerin çalışmalarında kaynak bulduğu ve *Grand Liban*'ın Fransa tarafından ayrı bir politik birim olarak yaratılmasının da bu Şarkiyatçıların, modern Lübnanlıları Fenikelilerle eşleştirme yönündeki fikirlerinden etkilediğidir. Bu eşleştirme pratiği ya da Fenike-Lübnan söylemi, 19. yüzyılın ortalarında görünür olur fakat bu söylem biçimini temellendiren, besleyen ve bir anlamda oluşturan derin bir tarihsel arka plan da mevcuttur. "Temsilin Oluşumu" başlıklı birinci kısımda, öncelikle Lübnan'ı Fenike'ye sabitleyen modern Şarkiyatçı söylemin artalanındaki sütunlar belirlenmiş ve bu söyleme tesir eden önemli isimlerin çalışmaları üzerinde durulmuştur. Antik Yunan, İbrânî ve Roma kaynakları ile Rönesans Şarkiyatçılığı içerisindeki belli başlı isimlerin Fenikelilerle ilgili bildirdikleri görüşler, 19. yüzyılda Cebel-i Lübnan'a giden ya da bölgeyle bir şekilde ilgilenen Şarkiyatçıların zihin dünyalarını fazlasıyla etkilemiştir. Nitekim Chateaubriand, Lamartine, Nerval ve Flaubert gibi Şark seyyahlarının yazıları incelendiğinde, bu romantik Şarkiyatçıların daha Doğu'ya gitmeden orayı "bildikleri", kendi kültürel çevrelerinde tecrübe ettikleri ve bu fantastik imajların kendi oluşturdukları "hayalî Doğu"yu da şekillendirdiği görülür.

Lübnan'ı modern bir Fenike şeklinde görmenin ve aynı zamanda kurmanın fikrî miladı, bu kitapta, 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa entelektüel hayatında önemli roller oynamış dört Fransız ismin çalışmalarına dayandırılıyor: Ernest Renan, Élisée Reclus, Victor Bérard ve Maurice Barrès. Her biri farklı işlerle uğraşp farklı dünya görüşlerine sahip olmakla birlikte, bu dört isim de Cebel-i Lübnan'ın kültürel orijinalliğine dikkat çekmiş ve en önemlisi bölgenin Fenike geçmişini vurgulayarak mevzubahis eşleştirme pratiğini mümkün kılmıştır. Çalışma içerisinde

2. *Age*, 293.

Foucault ve Said'den ödünç alınan “yazar” ve “söylemsellik kurucusu” yaklaşımları çerçevesinde bu dört isim, Lübnan'ı Fenike'ye sabitleyen “söylemsel saha”nın kurucusu olarak incelenmiştir.

Bu kitabın en önemli amaçlarından biri de Ortadoğu'daki mevcut ulus-devletlerin salt Batı sömürgeciliği ve inisiyatifine dayandığı yönündeki “genellemeci” ve “yüzeysel” bakış açısına bir eleştiri getirmektir. Arap Ortadoğusu, I. Dünya Savaşı sonrasında emperyalist pazarlıklar neticesinde sınırları çizilen bir dizi devlete bölünmüştür ve bu Avrupa müdahalesinin bölgenin geleceğini istikrarsızlığa sürükleyen sorunların temelini oluşturduğu fikri kesinlikle doğrudur. Fakat bu –özellikle Suriye, Lübnan ve Filistin bağlamında– Ortadoğu'daki her ülkenin tarihsel ve coğrafi olarak tamamen temelsiz olduğu, adeta topraktan biter gibi “yapay” bir şekilde yaratıldığı anlamına gelmez. Çalışmanın “Temsilin Sahiplenilişi” başlıklı ikinci bölümünde ortaya koyulduğu üzere, Lübnan'ın çevresinden farklı, kendine has bir tarzda mevcudiyetini sağlayacak bir dizi faktör anlaşılmadan, Lübnan tecrübesini tanımlamak mümkün değildir. Mârûnî Kilisesi'nin uzun yıllardır mevcudiyeti, Lübnan'da günümüzde bile varlığını sürdüren güçlü feodal yapı, bölgedeki özerk yönetim geleneği, Beyrut'taki misyoner okulları ve buralardan yetişen “istisnai Lübnan” fikrini benimsemiş Lübnanlılar, *Grand Liban*'in Suriye'den ayrı bir şekilde teşekkül ettirilmesinin temelindeki yerel faktörleri oluştururlar. Bu bakımdan Lübnan'ın, örneğin bölgedeki Ürdün ya da Irak gibi tamamıyla “yapay” siyasi birimlerden farkını vurgulamak ve en önemlisi bu iç dinamiklerin Fransız inisiyatifleriyle olan tarihsel ilişkisinin altını çizmek son derece mühimdir.

Kitabın son bölümü, “Kültürün Kodlanması” başlığını taşıyor ve “Temsilin Oluşumu” ile “Sahiplenilişi” bölümlerinde oluşturulan fikrî güzergâhın varış noktasını, pratikteki karşılığını ifade ediyor. Bu doğrultuda Fransız kolonyalizminin kendine özgü karakteristik nitelikleri ve Ortadoğu bağlamında çalışma şekli üzerinde durulurken, Lübnan özelinde sömürgeci ile sömürgeleştirilen arasındaki kendine özgü ilişki biçimi de sorunsallaştırılıyor. Bizzat Mârûnîlerin kendisi tarafından oluşturulan ve tarihsel olmaktan ziyade “mitik” birtakım özellikleri haiz bu ilişki, Lübnan ile Fransa arasındaki bağın “siyaset-üstü” niteliğini ön plana çıkartır. Zaten Fenike mitinin en kullanışlı çıktıklarından biri de Fenikelilerin ve dolayısıyla onların soyundan gelen modern Lübnanlıların, “ırklar hiyerarşisi”nde aşağılarda yer alan Arapların aksine, medeniyete katkıda bulunmuş Akdenizli bir kavim oldukları önermesidir. Fransız kimliğinin de barındırdığı bu Akdenizlilik vurgusu, Fransızların Fenikeliler ve Lübnanlılarla kurdukları “siyaset-üstü” ilişki biçiminin temel dayanaklarından biridir.

Lübnan'ın tamamıyla Fransız bir entite olarak kurulması fakat Cebel-i Lübnan sınırlarının yaklaşık iki katına çıkartılarak yaratılan *Grand Liban*'in Müslüman nüfusunun sayısının Hristiyan nüfusla neredeyse aynı orana sahip olması, manda

dönemindeki kültürel politikaların işlevsizliğini ortaya koyar. Bir ulus-devlete kendine özgü orijinal karakteri katan kültürel yapı, tabiatı gereği o ulus-devletin vatandaşlarının –en azından çoğunluğunun– benimseyebileceği göstergeler içermelidir. Bayrak, milli marş, paraların üzerindeki semboller, pullar ya da gündelik hayatın içinde çoğu zaman fark etmeden karşılaşılan diğer kültürel göstergeler, Lübnan özelinde tamamen kültürün temeli olan Fenike miti merkezinde oluşturulmuştur. Kitabın son bölümünde görsel örnekler üzerinden, Lübnan'a ait kültürel göstergelerin Fenike geçmişiyle olan bağlantısı detaylı bir şekilde ortaya koyuluyor. Fenike mitinin, “Genç Fenikeliler” grubunun detaylı bir şekilde incelendiği alt bölümde görüldüğü gibi, sosyo-ekonomik olarak Lübnan toplumunun en üstünde bulunan dar bir Hristiyan kesim haricinde yaygınlık kazanamaması, mezhepsel aidiyetlerin üstünde kapsayıcı bir Lübnanlılık kimliğinin oluşturulamamasının en temel sebeplerinden biridir.

Son olarak biçimsel birkaç hususu belirtmemde fayda var. Özel isimlerde bütünlüğü sağlamak adına TDV İslam Ansiklopedisi'ndeki kullanımları esas aldım. İslam Ansiklopedisi'nde yer almayan özel adlar söz konusu olduğunda, transkripsiyon kurallarına sadık kalarak Türkçeleştirme yoluna gittim. Örneğin Hourani yerine Havrânî, Chiha yerine Şihâ ya da Cheikho yerine Şeyho olarak kullandım. İlk geçtikleri yerlerde İngilizce ya da Fransızca literatürde adları belirli şekilde sabitlenmiş bu isimlerin o dillerdeki kullanımlarını da parantez içerisinde verdim. Ayrıca mekân ya da şehir isimlerini de Türkçeleştirdim. Byblos, Tyre, Sidon gibi Fenike-Lübnan kentlerini bugünkü bilinen adlarıyla Biblos (veya Cübeyl), Sur ve Sayda şeklinde kullandım. Lübnan ve Suriye'nin manda dönemlerindeki adları olarak *Grand Liban* ve *Grand Syrie*'nin Fransız karakterlerini vurgulamak adına bunları Fransızca olarak bırakmayı tercih ettim. Çalışmada geçen özel adlar ve terimler için, kitabın en sonuna bir dizin bölümü ekledim.

Ben Beyrut...

İlk çocukluğumdan beri, Fenikeli olduğuma inandırdılar beni.

Farazdak'tan, İmruulkays'tan, Cerir'den korkuttular beni.

Çocukluğumdan beri amcaoğullarımın Virgile, Dante, Racine, Victor Hugo olduğunu söylediler ve bir kızın amcaoğullarıyla evlenmesi aile geleneklerindendi.

Çocukluğumdan beri, denizlerin kızı olduğumu; dedelerimin Malta'da, Sardunya'da, Marsilya'da, Rodos'ta, Kıbrıs'ta, Arvad'da gömülü olduğunu yerleştirdiler kafama.

Deniz öyküleriyle, deniz kulüpçülükleriyle kafamı ütlediler. Öyle ki Akdeniz'den geçen her balık kendini aile bireylerinden sayar oldu. Karaya çıkan her kumral denizciyi nişan-
lım saydım.

Çöle gelince kumamdı o benim. Ürünleri de hurma, Arap yağı, koyun yünü, acı kahve, çakıl taşları boyunca yürüyen uzun uzun şiirler..

Bu petrolden önceydi. Petrolden sonraysa, duygularım petrosüleşti, yaklaşımlarım çölsüleşti. Son hatıra fotoğrafımda kefiyem ve agelim bile var.

Eski nişanlıma, nişanı bozduğumu, çünkü deniz yaşamının bana uygun olmadığını, balık etinin bende alerjiye yol açtığımı bildirdiğim mektubu göndereli kaç yıl oldu.

Ailem elbette kumral Avrupalıyla nişanı bozmamı uygun bulmadı ama benliklerinin derinliklerinde yeni petrolcü aşkıma da karşı çıkmadılar.

Nizâr Kabbânî, Ben Beyrut,

çev. İbrahim Demirci,

Hece Yayınları, 2016

GİRİŞ

TEORİK VE TARİHSEL BAĞLAM

Gerçek dünyanın temsilini kabul etme tarzımız, kurmaca bir kitabın temsil ettiği olası dünyanın temsilini kabul etme tarzımızdan farklı değildir:

Umberto Eco, *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti*

TEORİK BAĞLAM

Belirli bir tarihsel süreci veya o süreç içerisindeki herhangi bir olayı, kişiyi, kurumu ya da yapıyı “çalışmak”, akademik anlamda hayli popüler bir soru üzerine düşünmeyi gerektirir: Çalışmanın arkasını yasladığı teori neye göre seçilir, çalışmanın cevap aradığı sorular üzerinde yoğunlaşmak için uygun mudur ve neden şu teori değil de bu teori seçilmiştir? Hele ki söz konusu çalışma “ham” bir tarih metni değil de kökleri siyaset bilimi ile sosyoloji arasında bir yerlerde biten “melez” bir girişimin ürünüyse, bu soru daha da anlamlı bir hal alır. Dolayısıyla çalışmaya başlamadan önce, kurgulanan teorik arka planla ilgili kısa bir girizgâh yapmak faydalı olacaktır.

Ünlü milliyetçilik kuramcısı John Breuilly'nin belirttiği gibi: “Eğer siyasi olarak sonuç doğuracak önemi haiz olmasalardı, milliyetçi ideolojileri ve onları destekleyen mitleri inceleyecek entelektüellerin çalışmaları oldukça azalardı.”² Başlangıçta oldukça basit bir gözleme dayanıyormuş gibi gözükse de bu çıkarım, esasında son derece önemli bir noktaya dikkat çeker. Herhangi bir milliyetçi hareketi çözümlenmeyi hedefleyen bilimsel bir çalışma, en temelde o milliyetçi hareketin siyasal anlamda belirgin rolü olan özgün bir yanının olduğu prensibini ön kabul olarak alır. Bu çalışma, tam olarak böyle bir “özgün yan”a sahip olduğu düşünülen, oldukça kendine has ve karakteristik bir milliyetçi hareket olarak Fenikeciliği ele alırken, onun Arap Ortadoğusu'ndaki diğer milliyetçiliklere tezat oluşturacak bir biçimde sahip olduğu istisnai yapıya dikkat çekme iddiasındadır. Şüphesiz ki milliyetçiliklerin ortak noktalarından biri milli topluluğu (yani milleti) geçmişteki atalarıyla, özellikle “üstün” atalarıyla irtibatlandırmaktır. Fenikecilik de her şey-

1. Umberto Eco, *Anlatı Ormanlarında Altı Gezinti*, çev. Kemal Atakay, (İstanbul: Can Yayınları, 1995): 103.

2. John Breuilly, “Approaches to Nationalism”, *Mapping the Nation*, ed. Gopal Balakrishnan, (London: Verso, 1996): 148.

den önce böyle bir irtibatlandırma girişiminin ürünüdür fakat birçok açıdan alabil-
diğine orijinaldir. Osmanlı sonrası Ortadoğu’da Batılı güçlerce yapılandırılan genç
ulus-devletlerin erken tarihine üstünkörü bir bakış bile bu yargıyı doğrular. Irak,
Ürdün veya Filistin gibi daha “yapay” birimler bir kenara, Suriye ve Mısır’la kıyas-
landığında dahi Lübnan, Fenikecilik vasıtasıyla tasarlanan mitsel bir idealin, mil-
liyetçi bir tahayyülün ürünü olması hasebiyle diğerlerinden ayrı bir ilgiyi hak eder.

Pek tabii bu çıkarım, Ortadoğu araştırmacıları arasında da kabul görmüş
ve literatüre bakıldığında Lübnan’ın milliyetçilikle, daha doğrusu milliyetçiliklerle
olan bu yakın ilgisi pek çok yetkin çalışmanın ana konusunu teşkil etmiştir. Fakat
mevcut çalışmalar, hatta Lübnan Hristiyanları arasında harcı atılan Arap milliyet-
çiliğinin seküler versiyonunu araştıranlar ya da daha “popüler” bir hareket olarak
Suriye milliyetçiliğinin Lübnan’daki temelleriyle ilgili olanlar da değil, doğrudan
Lübnan milliyetçiliğiyle uğraşanlar bile, ortak bir belirsizliği paylaşır gibidir: Söz
konusu çalışmaların kahir ekseriyeti sade siyasal tarih metinleridir ve bazı incelik-
li yazarların ortaya koydukları hariç,³ aynı anlatının tekrarlayıcısı olmaktan öteye
geçemezler.

Bu çalışma Lübnan milliyetçiliğinin kendine has formu olarak Fenikeci
düşüncenin oluşumunu ve siyasal bir harekete temel teşkil edişini ortaya koymayı
hedeflerken, makul olduğu düşünülen birtakım sebeplerle özgün bir teorik çerçe-
ve üzerinde şekillendi. Her şeyden önce ele alınan fenomen, bir milliyetçi hareket
fakat çalışmada milliyetçilik kuramlarından herhangi biri “tam anlamıyla” temel
kabul edilmiyor. Birkaç on yıldır perennializmin ve primordializmin literatür içe-
risindeki meşruiyetlerinin pek de haksız olmayan sebeplerle alaşağı edilmiş olması
bir yana, modernist/inşacı kuramın genelleyici büyük anlatıları, her özgül örnek
için aynı kavram setlerini kullanmayı olanaksız hale getiriyor. Kısaca ifade etmek
gerekirse, inşacılığın temel tezi, milliyetçiliklerin milletlerden önce geldiği inancı,
tarihsel ve sosyolojik gösterenlere şöyle bir bakıldığında yadsınamayacak bir gerçe-
ği ifade ediyor. Fakat modernist teori üzerinde yükselen metinler, milletin milliyet-
çilik vasıtasıyla nasıl inşa edildiğinin tam teşekküllü bir açıklamasını yapmaktansa
bu ön kabul üzerinden belirli kalıplara dayanan ve daha da kötüsü aynı kalıba uy-
mayan pek çok örneğin yan yana getirildiği çalışmalara dönüşmüş gibi gözüküyor.
Bu, bir anlamda böyle bir çalışma için modernist kuramın kullanımının, “işin kola-
yına kaçmak” anlamına gelmesi oluyor. Ayrıca Gellner ve Hobsbawm’ın kuramları
Avrupa-merkezci düşüncenin katıksız birer ürünü olarak millet ve milliyetçiliğin

3. Çalışma içerisinde sıklıkla değinilecek bu yazarlar ve çalışmalarından birkaçı için bkz. Asher Kaufman, *Reviving Phoenicia: The Search for Identity in Lebanon*, (New York: IB Tauris, 2014); Franck Salameh, *Language, Memory and Identity in the Middle East: The Case for Lebanon*, (Plymouth: Lexington Books, 2010); Carol Hakim, *The Origins of the Lebanese National Idea*, (Berkeley: University of California Press, 2013).

temeline Avrupa'nın kendi siyasal-kültürel gelişmelerini yerleştirirler ve Anderson sömürgelerdeki *criollo*'lar üzerinden tezini şekillendirse de onun da odak noktasında Avrupa vardır. Sami Zubaida'nın Irak örneği üzerinden başarıyla gösterdiği gibi "Ortadoğu'da (da) milleti devlet yaratır."⁴ Fakat modernist tezlerin gözden çıkarıldığı faktör, daha doğrusu onların büyük teorileri ile uyumsuz olan nokta; modernlik kavramının dünyanın her yerinde Avrupa'daki kronolojik doğrultuda seyretmemesi ve bununla uyumlu olarak Ortadoğu'da milletin tam olarak "modern" sayılabilecek bir dönemde ortaya çıkmamasıdır. Daha da önemlisi Ortadoğu'daki milletlerin temel kompozisyonlarının Avrupa'daki muadillerinin aksine, (en seküler örneklerde dahi) dinî kimlik ile etnik kimliğin belirsiz bir sentezine dayanması da başta Gellner gibi "milletin diğer kimlikleri ortadan kaldırdığını" savunan modernist tezlerle büyük bir tezat oluşturur. Fenikecilik örneğinde görüleceği üzere seküler bir kimlik tahayyülü olarak Fenike-Lübnan karakterinin Mârûnî Kilisesi ve daha da genelde Latin-Katolik gelenekle irtibatı, bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Kısacası inşacı tezlerin üçüncü dünyada kullanımı hayli sıkıntılı örnekler doğurur.⁵ Bununla beraber Anthony Smith'in etnosembolizist kuramı, Fenikecilik ve Lübnan örneği için daha uygun bir kapsam sunar gibi gözükür. Bizatihi Smith'in kendisi, Mârûnîleri bir *ethnie*, yani millet öncesi aidiyet biçimi olarak görür.⁶ Ayrıca Smith'i takiben Fenikeci hareket için bir arka plan oluşturulmak istense, onun Fenike *ethniesi* olarak tanımladığı (ve antik sonrası dönemde "çözülen") kimliğin modern dönemde tekrar ihyâ edilmesi çabaları üzerinden bir söylem oluşturmak da mümkün olabilir.⁷ Fakat etnosembolizmin teorik açıdan tutarsızlığı bir yana, Smith'in kuramının Fenikecilik örneğinde kullanılmasının yaratacağı başlıca sorun, Kaufman'ın da dikkat çektiği üzere, "dinamik, çok yönlü ve hatta bazen icat edilmiş" bir kimlik olarak Mârûnîliği (diğer tüm *ethnie* örnekleri gibi) donuk ve stabil bir aidiyet olarak ele almak gerekeceğidir.⁸ Ayrıca çalışmanın ilerleyen kısımlarında detaylandırılacağı üzere, antik dönemde dahi kendisini oluşturan şehirlerin

4. Sami Zubaida, "The Fragments Imagine the Nation: The Case of Iraq", *International Journal of Middle East Studies*, c. 34, s. 2, (2002): 206.

5. Bkz. Partha Chatterjee, *Nationalist Thought and the Colonial World: A Derivative Discourse?*, (London: Zed Books, 1993): 19-22. Chatterjee, özellikle Gellner ve Anderson'ın Avrupa-merkezci düşüncelerinin üçüncü dünyadaki kurtuluş hareketlerinin (ve onlardan doğan uluslaşma faaliyetlerinin) Marksist karakteriyle uyumsuzluğunun altını çizer. Dava Norbu ise asıl problemin üçüncü dünyadaki teorisyenlerin modernist milliyetçilik kuramının temel bileşenlerini kabul edip, onun arkasındaki tarihsel-sosyolojik arka planı kendi yerel örneklerinde uygulamaları olduğunu ileri sürer. Bkz. Dava Norbu, *Culture and the Politics of Third World Nationalism*, (New York: Routledge, 2002): 5-13.

6. Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, (Oxford: Blackwell, 1986): 36.

7. Smith, *The Ethnic Origins of Nations*, 83-84, 99-100.

8. Kaufman, *Reviving Phoenicia*, 10. Bu konudaki gözlemleri doğru olsa da Kaufman, Smith'i "primordializme yakın" olarak tanımlar ki bu (en azından devasa kanonu içerisindeki birkaç çalışması dışında bırakılırsa) pek de doğru bir çıkarım sayılmaz. Bkz. Kaufman, *Reviving Phoenicia*, 9.

kültürel sınırlarının ötesinde, birleştirici ve tek bir Fenike kimliğinin (dolayısıyla Smith'in söyleyeceği tarzda “Fenike *ethniesi*”nin) mevcudiyeti, oldukça sorunludur. Dolayısıyla Smith'in teorisinin kabulü, pek çok sorunu beraberinde getirir ve her şeyden önemlisi bu çalışmanın ana amaçlarından biri olan modern Lübnan kimliğinin Şarkiyatçı söylem üzerinden kurgulanan dinamik yapısını göz ardı eder.

Fenikeciliğin asıl mesajı, yani bugünün Lübnanlılarının Fenikelilerin soyundan geldiği tezi düşünüldüğünde, bunun en temelde siyasal-kültürel temelleri haiz bir inşa faaliyeti olduğu son derece açık. Fakat bu çalışmanın yapmaya çalıştığı şey, bir adım daha atarak tam olarak bu inşa sürecinin temel dinamiklerini ortaya koymak. Dolayısıyla modernist kuram düşünürlerinin teorilerindeki bazı önemli kavramsallaştırmalara zaman zaman başvurmakla beraber, çalışmanın temelindeki kavramlardan biri, bu dinamikleri doğrudan belirlediği düşünülen kültür oldu.

Kültür kavramı, siyaset bilimi, tarih hatta sosyoloji çalışmalarında genellikle “korkutucu” bir tınıya sahiptir. Kavramın antropoloji disiplini içerisindeki kullanımının sosyal bilimler alanının geri kalanına tesir etmesinin de etkisiyle kültür, zamanla “ilksel”, “öze ait olan” dolayısıyla da modernist teorilerin temel argümanlarına karşı çıkışı ifade eden bir yaklaşımla ele alınmaya başlanır. Oysa kültür, bir *modus operandi* olarak düşünüldüğünde, her türlü topluluğun (illa ki ilkel olması gerekmez) kendine has toplumsal pratiklerinin ve beğeni yargılarının belirleyicisi, “hayatlarının gerçek rengi”ni ifade eden bir bütünü ifade eder. Milliyetçilik üzerine düşünürken kültürden bahsedilmemesi, en hafif tabirle eksik bir çalışmanın ortaya konulması anlamına gelir. Üstelik kültür, pek çok zaman bu şekilde ele alınması da, en az millet kadar inşa edilebilir nitelikte bir fenomendir. Hatta bu çalışmada da iddia edileceği üzere milliyetçiliklerin çalışma tarzı, bir milletin inşasından önce ona ait kültürel yapının, yani milli kültürün inşasına, bu çalışmada öne sürüldüğü üzere “kodlanmasına”, dayanır.

Bu esas, yani milliyetçiliği kültürün temelinde olduğu bir perspektiften ele alma fikri, şüphesiz ki benzersiz değildir ve literatürdeki ana eğilimlerden biri olmasa da pek çok nitelikli çalışmanın öne sürdüğü bir yaklaşımdır. Öte yandan bu, milliyetçiliğin milli kültürü inşası ve böylece millet denen topluluğun tahayyülü, evrensel bir prensiptir. Lübnan'da olduğu kadar İngiltere ya da Japonya örnekleri üzerinden de mevzubahis perspektif esas alınarak milletleşme sürecinin açıklanabileceğini iddia eder. Fakat Fenikecilik ya da daha genelde Batı'ya ait olmayan herhangi bir siyasal-toplumsal hareket söz konusu olduğunda, daha temel ve epistemolojik bir problem baş gösterir. Bu problem, Batı'nın Doğu üzerinde birkaç asırdır kurduğu kültürel ve politik hâkimiyet koşullarını göz önünde bulundurmaya zorunlu kılar ve Lübnan ile Fenikecilik özelinde sömürgeciliği, ayrıca da Fransa'nın bölgeyle olan çok eski ilişkilerini ön plana çıkartmayı gerektirir.

Lübnan düşüncesi; Şarkiyatçı çevrelerde oluşmuş bir mite, “Fenike miti”ne